

Ірина Іванова,

аспірантка Київського Національного університету
імені Тараса Шевченка

П.А.Тутковський в історії організації Української Академії наук і Національної бібліотеки України

Ім'я академіка Павла Аполлоновича Тутковського, видатного геолога та педагога, одного із засновників Української Академії наук, першого директора Науково-дослідного геологічного інституту НКО УСРР (1926), широко відоме в Україні та поза її межами. Він належав до тієї когорти вітчизняних учених та педагогів ХІХ - першої третини ХХ ст., чье життя було присвячене невтомній і самовідданій праці на ниві науки й освіти. Зробив він і свій важливий внесок у справу організації Національної бібліотеки України.

Під час створення УАН П.А.Тутковський одним із перших* запрошується взяти участь у діяльності Комісії по її утворенню як представник Українського наукового товариства в Києві, відомий учений, який багато працював і досяг значних успіхів у вивченні природних багатств краю та заснуванні Національної бібліотеки України.

Ще на університетській лаві він починає конкретно-наукові дослідження природи, працюючи в технічній лабораторії фізико-математичного факультету Київського університету св. Володимира під керівництвом свого вчителя, відомого геолога і мінералога К.М.Феофілактова. Там Тутковський пише й свою першу наукову працю «К вопросу о соотношении чисел элементов ограничения кристаллических форм». Після закінчення університету в 1882 р. він залишається на кафедрі мінералогії та геології й з наступного року працює як консерватор мінералогічного і геологічного кабінетів [1].

У 1883 р. його прийняли в Київське товариство дослідників природи. Одночасно, витримавши іспит на звання вчителя гімназії з хімії та природничих наук, учителює в київських гімназіях,

а з 1899 р. - штатний викладач природничих наук Київського кадетського корпусу. Посаду інспектора народних училищ Луцького повіту Тутковський дістає в 1904 р., а з 1909 р. - директора народних училищ Волинської губернії. Житомирський період пов'язаний із краєзнавчою діяльністю в Товаристві дослідників Волині, з 1906 р. в колі інтересів ученого - географія, геологія й мінералогія. У 1910 р. його обирають вице-головою організації [2].

1910 р. він захищає докторську ступінь у галузі мінералогії та геології в Московському університеті з теми «Викопні пустелі північної півкулі», минаючи ступінь магістра. В 1913 р. отримує посаду приват-доцента, а в 1914 р. - професора Київського університету св. Володимира. Автор багатьох наукових праць, Тутковський одним із перших формулює й поширене розуміння предмета географії [3].

У липні - вересні 1918 р. дослідник бере активну участь в обговоренні основних питань організації Академії та Національної Бібліотеки, їх статусів, інституцій УАН і структурних підрозділів книгозбірні. Як учений, котрий звик працювати не лише у стінах кабінетів, а й з емпіричним матеріалом, він підтримав ідею про необхідність надати УАН науково-дослідного характеру та організувати в її складі ряд лабораторій, кабінетів, музеїв, комісій за напрямками історико-філоло-

* Скоріше за все, за рекомендацією Д.І.Багалія, хрещеного батька дружини П.А.Тутковського, Олени Дмитрівни Багалій.

© Іванова Ірина, Київ, 1999

гічним, фізико-математичним (до нього ввійшов природничий напрям) і економічним [4].

Позитивно сприйняв він й ідею створення Національної бібліотеки із відділами рукописів та стародруків у її складі, Національного архіву, головної української фізичної лабораторії з природознавчим напрямом, висловлену В.М.Перетцом пропозицію про необхідність підготовки кадрів молодих учених через систему аспірантури, залишивши вищу освіту університетам.

У цей період вирішувалося багато організаційних питань діяльності АН. Одним із найголовніших було створення свого видавничого підрозділу та друкарні при ньому. П.А.Тутковському, який добре розумівся на видавничій справі, доручається вивчити питання та визначити друкарню, що мала стати базовою для академічної. Для пошуків друкарні, її придбання, розробки плану роботи та фінансового розрахунку створюється підкомісія під його головуванням. До неї ввійшли проф. О.М.Лобода і В.Л.Модзалевський, приват-доцент І.І.Огієнко [5]. Але лише в 1923 р. було створене видавництво Академії наук (на чолі з М.З.Левченком) та передано друкарню Києво-Печерської лаври. До цього А.П.Тутковський доклав багато зусиль [6]. Він включається в обговорення питань про можливість заснування Географічного інституту в Києві, працюючи з В.І.Вернадським у Комісії зі створення нових вищих навчальних закладів та наукових установ. Хоча установи й не було відкрито, взаєморозуміння між цими ученими сприяло подальшій співпраці між ними [7]. Одночасно В.І.Вернадський порушує й питання про перехід Геологічного комітету у відання АН, а П.А.Тутковський, який обирається спочатку одним із перших академіків та головою Другого фізично-математичного відділу Академії, починає розробляти концепцію спільної діяльності його та Геологічного комітету, геологічних досліджень в Україні [8].

Тутковський обирається головою Правління УАН 13 грудня 1918 р., займається фінансовими та організаційними справами Академії до денікінської навали [9]. Протоколи Фізично-математичного відділу УАН свідчать, що разом з В.І.Вернадським вони обговорюють основні питання діяльності її Другого відділу, створення Мінералогічного музею, кандидатури на посади директорів та академіків, зокрема, В.І.Липського на посаду директора Ботанічного саду тощо [10]. Працюючи з В.І.Вернадським у різних комітетах і комісіях, П.А.Тутковський у цілому поділяв його думки стосовно розвитку прикладного природознавства в Україні [11, 12].

Широка ерудованість та знання спеціальної лексики у природничому напрямі, наукові здо-

бутки в краєзнавстві сприяли тому, що Павло Аполлонович входить до складу декількох спеціальних комісій Президії УАН: для складання словника української живої мови, утвореної під керівництвом акад., неодмінного секретаря УАН А.Ю.Кримського; краєзнавства, під головуванням акад. А.М.Лободи, а також сам очолює ряд академічних підрозділів: Кафедру геології, Геологічний кабінет, Геологічну секцію. Тутковський провадив та сприяв організації активної діяльності з придбання спеціальної літератури, книг і журналів, різних збірок мінералогічних, петрографічних та палеонтологічних матеріалів. Їх опрацьовував лише він та один штатний співробітник. Учений організував вісім дослідних природознавчих екскурсій, де взяли участь 12 позаштатних співробітників і студенти різних вузів, котрі працювали безплатно [13].

Під час реорганізації ВУАН у 1925 р. та її розділення на два відділи - Фізично-математичний та Соціально-економічний - Тутковському запропонували очолити Академію як президенту. Його кандидатуру було узгоджено в Народному комісаріаті освіти, але він уже під час обговорення відмовився, віддавши перевагу власній науковій діяльності, й очолив з 1926 р. Геологічний інститут, створений на базі Геологічного комітету НКО [14].

Дослідник розробляє концепцію кафедри географії у складі Фізично-математичного відділу. Насправді це концепція широких природознавчих досліджень у галузі географії та суміжних наук. Хоча загальну кафедру не було відкрито, а створено ряд спеціальних комісій, секцій та інститутів, погляди Тутковського мають значення для історії науки й освіти [15]. Власне, ці підходи і визначили його членство та діяльність у Комісії для виучування природних багатств України при Фізично-математичному відділі УАН.

Вагомий внесок зробив П.А.Тутковський і в справу організації Національної Бібліотеки Української Держави.

Питання устрою та її фонду обговорювалося вже на перших засіданнях Комісії. Так, 9-12 липня аналізуються проблеми закону про Бібліотеку та її фонд, можливості швидкого його формування. П.А.Тутковський бере активну участь у цьому: вже влітку 1918 р., стурбований загибеллю деяких бібліотек, він звертає увагу на цінну книгозбірню Луцького училища, що складалася із зібрань книг різноманітного змісту, конфіскованих у польських монастирях. Як фахівця, його запрошують до складу Тимчасового комітету для заснування Національної Бібліотеки, де він працює впродовж 1920 до початку 1922 р. та допомагає в організаційних питаннях, зокрема

кадрових, в аспектах внутрішньої діяльності Бібліотеки [16].

Підтримуючи ідею створення її рукописного підрозділу, П.А.Тутковський пропонує передати цьому відділу для започаткування його фонду свій цінний географічний та геологічний каталог природних багатств України. Вже на першому засіданні Тимчасового комітету по заснуванню Національної Бібліотеки обговорювалося те, що основу відділу рукописів мають скласти рукописи, які належали М.Драгоманову, рукописне зібрання проф. А.Кримського і природознавчий каталог П.Тутковського. Відділ мав збирати рукописи, листи, портрети, тощо тих діячів, котрі - без розрізнення національності, релігій і політичних переконань - жили й діяли на території України, і одночасно у ньому повинен бути зібраний такий же літературний і побутовий архів усіх діячів духовного життя українського народу, де б вони не жили і діяли [17].

П.А.Тутковський бере участь у обговоренні найскладніших питань організації фонду Бібліотеки, зокрема проблем каталогізації та організації бібліотечних фондів на основі міжнародних правил опису за децимальною системою класифікації літератури, прийнятою Міжнародним бібліографічним інститутом як найзручнішу для універсальних наукових бібліотек, запроваджену Ю.О.Меженком, тоді завідувачем Бібліотечної секції НКО, пізніше допомагає впровадженню цієї системи в роботу Бібліотеки, коли Меженко її очолив, займається створенням каталогів децидерати на літературу з геології, комплектує фонди з природознавчого напрямку тощо [18].

Хоча доля пов'язала П.А.Тутковського з УАН лише на схилі життя, йому вдалося зробити важливий внесок у розвиток українського природознавства, залишити свій помітний слід практично в усіх напрямках діяльності Академії та її Бібліотеки.

1. Академік Павло Тутковський. 1858-1928: Автобіографія. - К.: Вид-во АН, 1928. - С. 16-17.
2. В.І.Оноприєнко. П.А. Тутковский. 1858-1930. - М.: Наука, 1987. - 156 с.
3. Загальне землезнавство: Підручник для вищих шкіл для самоосвіти. - Х.: ДВУ, 1927. - С.6.
4. Історія Академії наук України. 1918-1993: Документи і матеріали. - К., 1993. - С. 25-29.
5. Там само. - С.31-32.
6. Там само. - С. 40, 49, 50, 53; Історія Академії наук України. 1924-1928: Документи і матеріали. - К., 1998. - С. 85.
7. Архів РАН. - Ф.518, спр.1, д.103.
8. Історія Академії наук України. 1918-1993: Документи і матеріали. - К., 1993. - С. 85, 42.
9. Історія Академії наук України. 1924-1928: Документи і матеріали. - С. 187-188; ІА НБУВ. - Ф. 251, оп. 1, спр. 8, арк. 11-11 зв., 2-2зв.
10. Протоколи Фізично-математичного відділу Української Академії наук. - К., 1919. - С. 40, 42-43.
11. ІР НБУВ. - Ф. 1, № 26148, 27923.
12. Там само. - Ф. 260, № 758, арк 32-32 зв.
13. Історія Академії наук України. 1924-1928: Документи і матеріали. - С. 83-85, 95, 517.
14. Там само. - С. 125, 129.
15. Там само.
16. Там само. - С. 93.
17. Архів НБУВ. - Оп. 1, спр.1, арк. 1 зв.; спр. 2-5.
18. Там само. - Арк. 237, зв. 243; ЦДАВО. - Ф. 2457, оп. 1, спр. 16, арк. 10.